

HORVÁTH BOLDIZSÁR

EMLÉKEZETE.

BERZEVICZY ALBERT

EMLÉKBESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1903. ÉVI FEBRUÁR 8-ÁN TARTOTT ÜNNEPÉLYES
KÖZÜLÉSÉN.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

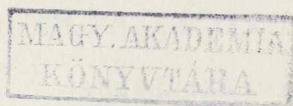
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1903.

MTA
KIK

283768

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

«Egy érdekes korszak kezd bezárulni mögöttünk. Végyomai lassanként szétfoszlanak, elmosódnak, mint a ködfátyolkép, a melynek rejtélyes alakulásaiból fokozatosan, majdnem észrevétlenül egy új tájkép bontakozik ki. Nekünk, a kik e kor szülöttei és tanúi voltunk, nekünk nehéz megválnunk e korszaktól. Úgy vagyunk vele, mint a vándor, a ki tudván, hogy örökre búcsút vesz a helytől, a mely tevékenységének, küzdelmeinek, annyi örömnök és bánatnak gazdag színtere volt, újra és újra visszafordul, még egy búcsúpillantást vetve reá, mielőtt a pálya fordulata végkép elzárná azt szemei elől. Szívünk összeszorul, látván, mint tűnnek el egymásután az élő alakok, a melyek e korszaknak jellemet adtak; mint hull szét izenként az élő kapocs, a mely bennünket e korszakhoz fűzött.»

Így emlékezett meg maga Horváth Boldizsár 1887-ben volt ministertársa gróf Mikó Imre fölött mondott akadémiai emlékbeszédében arról a korszakról, a melynek ő is jeles képviselője és szerepvivője volt s a melynek egyik legutolsó

hírmondója gyanánt dőlt ki sorainkból több mint négy évvel ezelőtt.

Ez a korszak: a negyvenes évekkel kezdődő és a hetvenes évekkel végződő korszaka nemzetünk legujabbkori történetének, indította alkotó tette a megelőző időben halálos dermedéséből fölrázott nemzeti öntudatot, ez látta a nemzeti szellem leghatalmasabb megnyilatkozását a merész átalakulásban, a végveszéllyel szemben való hősi önvédelemben, a balsors csüggedetlen türéseben, a csöndes és szívós ellenállás erejében s végül a romokból való újraépítkezés nagy munkájában. Ehhez a korszakhoz fűződik nemcsak jelenlegi politikai szervezetünk és közéletünk kialakulása, hanem nemzeti közműveltségünknek s vele irodalmunknak is a legszerényebb kezdésekből való kifejlődése. És talán soha és sehol politikai és irodalmi ujjaszületés és kifejlődés úgy át nem hatották egymást, úgy össze nem forradtak, mint nálunk, hazánk e nevezetes korszakában. «Ki tudja, magyar költészet nélkül lenne-e ma magyar politika?» kérdezi joggal irodalomtörténetünk egy élő jelese,^{*)} s maga Horváth Boldizsár még javakorában egy költőnk örömnépe alkalmával azt mondta: «A történelem, ha a legutóbbi 25 évi fejlődési korszaknak eseményeit s ezek rugóit egykor megírja, nem fog megfelelkezhetni azokról sem, a kik ébren tartották a nemzet szellemét még akkor is, a midőn a nemzet testéből az élet látszólag már elköltözött vala.»^{**)}

A magyar politikának mindig előnyösen jellemző vo-

^{*)} Beöthy Zsolt: *Széchenyi és a magyar költészet.*

^{**)} Tóth Kálmán 25 éves írói jubiläumán mondott beszéd.

nása volt, hogy sohasem igyekezett távol tartani magától a szépirodalmat és Horváth Boldizsárnak nemcsak azt a korszakot, a melyben felnőtt s a melyben pályáját megfutotta, hanem — mint látni fogjuk — saját legbensőbb lényét kellett volna megtagadnia, ha az irodalomhoz való rokonszenvét és hajlamát érvényesülni nem engedte volna.

Társaságunk 1887 januárban választotta őt meg rendes tagjává, mint akkori elnökünk haláláról való megemlékezésében mondta, főleg azért, hogy a politikai pályától mindinkább visszavonuló agg államférfiút félbehagyott költői munkássága folytatására buzdítsa, s ő is e szempontot látszott méltatni, midőn székfoglalóképen 1889 januári havi ülésünkön néhány költeményét olvastatta föl. De kétséget nem szenved, hogy társaságunkat e választásnál, ép úgy mint az akadémiát, mely őt már előbb tagjai sorába fogadta, az a szempont is vezérelte, hogy az elismerés babérjával tüntesse ki a politikai szónoklat egyik legkiválóbb mesterét, ki az irodalmi színvonal megőrzése, a formatökélyre való törekvés, a gondolatmenet emelkedettsége, a nyelv tisztasága és nemes szépsége tekintetében mint Kölcsényk egyik legutolsó méltó követője tündöklött előttünk a közéleti ékesszólás hanyatlása, sőt sokak részéről majdnem dogmává emelt megtagadása közepett.

Azután a jeles emlékbeszéd után, melyben ősz társunk Tóth Lőrincz Horváth Boldizsár életét, jellemét és munkásságát úgyszólván a maga teljességében méltatta a M. Tud. Akadémia 1900. évi január 29-diki összes ülésén, én feladatomnak csak azt tekinthetem, hogy futó pillantást vetve megboldogult társunk élete folyására, annak főkép irodalmi,

publicistikai, szónoki szerepével való összefüggése szempontjából megkísértsem hátramaradt csekélyszámú költeményeiből és beszédeinek gazdag tárházából merített vonásokkal megrajzolni költői és szónoki egyéniségét, kiszínezve azt a közvetlen benyomás amaz élénken emlékezetembe vésődött képe után is, melyet még Horváth Boldizsárról mint parlamenti szónokról szereplése utolsó éveiben nyerhettem.

Horváth Boldizsárnak, ki 1822-ben született Szombathelyen, ifjúsága abba a korba esett, a melynek közléte a Széchenyi és Kossuth, irodalma a Vörösmarty és Petőfi neveinek varázsa alatt állott. Korán fejlődött ki benne úgy az irodalmi hajlam, mint a közpálya ambíciója. Már tizen-nyolcz éves korában verselgetett s a Mátrai Gábortól szerkesztett *Honművész* és *Regelő* már ebben az időben közölt tőle egy utirajzot, melyben stiriai és dunántuli benyomásait mondta el, úgyszintén egy Zschocke után fordított elbeszélést. Az ügyvédi oklevelet 21 éves korában megszerezvén, szülővárosa előbb mezei kapitánynya és főjegyzővé, majd meg az emlékezetes 1848-diki országgyűlésre képviselőjévé választotta. Horváth nem törekedett mindjárt feltűnő szereplésre, de mint osztályjegyző s az igazoló-bizottság előadója buzgó tevékenységet fejtett ki a képviselőházban, melyet a bekövetkezett szabadságharcz zajában híven elkísért Debreczenbe, sőt Szegedre is. Nemes jellemére már ebben az első közéleti szereplésében is világot vet az a tény, hogy a debreczeni országgyűlésen bátran felszólalt az igazoló-bizottság többségének véleménye ellen, mely szerint a Görgen tébolydájában sínlődő Széchenyi is az igazolatlanul távollevők lajstromára került volna. Főkép Horváth e föllépésé-

nek köszönhető, hogy az országgyűlés Széchenyi távollétét igazoltnak mondta ki.★)

Az abszolút uralom idejében egészen az ügyvédségnek szentelve magát; mihelyt a sajtó némileg szabadabban lélekzett, fölvette a publicistika tollát s főleg mint a *Pesti Napló* keresett dolgozótársa, hatásos cikkekben terjesztette azokat az eszméket, melyeket alkotmányunk helyreállítására nézve Deák Ferencz foglalt programjába. Hogy ez utóbbinak már akkor mennyire magára vonta figyelmét, tanúsítja az, hogy az ő ajánlatára kapott Horváth Boldizsár meghívást az országbirói értekezletre, melyen készültsége és dialektikája nagy és méltó föltűnést keltett. A nem alkotmányos kormánytól följárlott hivatalt — a kir. tábla ítélőmesteri állását — el nem fogadva, jogügyi igazgatója lett a földhitelintézetnek, képviselői mandátumot vállalt úgy az 1861-diki, mint az 1865-diki országgyűlésre s közbe jeles cikkeket írt jogügyi és közigazgatási kérdésekről a szakfolyóiratokba. Már ebben az időben elmondható volt róla, a mit ravatala fölötti beszédjében Szilágyi Dezsőtől hallottunk, hogy «tudása, lángoló és meggyőző ékesszólása, tollának hatalma, egyéniségének varázsa a közvélekedést és rokonszenvet széles körökben fölkelte».

Midőn a mérséklet és politikai eszély ama követelményeit, melyeket mint a Deák Ferencz irányának hive már 1861-diki és 1865-diki beszámoló beszédeiben is jelzett, 1866. évi december 1-én a röpke szóvá vált *Quid tunc?*

★) L. Zichy Antal: *Széchenyi I. életrajza*. (Történelmi Életrajzok.) II. köt. 243. l.

kérdése köré csoportosított képviselőházi beszédjében fejtette ki s ebben az aránylag rövid, de roppant hatású szónoklatban a bonyolult helyzetet csodálatos világossággal és plastikával rajzolván, meggyőző biztossággal és szinte ellenállhatatlanul magával ragadó erővel jelölte meg a követendő utat: már akkor mindenki a vezető szerepek egyikét szánta neki az újra megnyíló alkotmányos korszak szervező munkásságában. A politikai körökben tehát nem okozhatott meglepetést, hogy az 1867 februárjában megalakult felelős magyar ministeriumban — melyet a nemzet általános, lelkes örömmriadallal fogadott s mely keletkezése idejében talán a legnépszerűbb volt minden valaha létezett kormányunk között — az igazságügyi tárcza Horváth Boldizsárnak jutott. Ha — Macaulay szerint — «egyike a legerősebb próbáknak, miknek egy ember esze és szíve kitéve lehet, a nagy és hirtelen emelkedés», úgy elmondhatjuk, hogy Horváth Boldizsárnak esze és szíve ezt a próbát egyaránt fényesen kiállotta. De kétségtelen az is, hogy az új igazságügyministerre mindjárt hivatalba lépése perczétől ránehezedett feladatok terhe alkalmas volt őt nemcsak az elbizakodástól megóvni, hanem még a dicsőség mámorából is hamar kijózanítani. Mint elszánt bajnok és fáradhatatlan munkás lépett e feladatai elé. Kitűnő munkatársakkal igyekezett magát környezni, kik közül elég legyen államtitkárát, a magyar igazságügynek ma is díszét, Szabó Miklóst említenem. Serényen indult meg a munka, mert arról volt szó, hogy a jogbiztonság megóvása mellett letétessenek a modern reformok alapjai az egész vonalon, az igazságügyi szervezet, az alaki és anyagi jog terén egyaránt, s ezt a föladatot megnehezítette az, hogy a

mi jogintézményeinkben a kor igényeinek némileg megfelelt, az, mint a megelőző absolut korszak szüleménye, gyűlölt volt a nemzet előtt, a régi intézményeket mind visszaállítani pedig annyit jelentett volna, mint hosszú időre elzárkózni minden haladás, a kor minden követelménye elől. Horváth azonban fölvette a küzdelmet minden irányban, s ha talán el is lehet mondani róla, hogy «túlságosan hitt és bízott a jogegyenlőségre épített intézmények átalakító hatásában, a nemzet összeforrasztó erejében és a társadalom segítő készségében», alig több mint négy évi miniszer-sége alatt fényesen kivívta azt a dicsőséget, hogy őt tekint-sük joggal «a magyar igazságügy első nagy reformáto-rának.»*)

Szónoki képességét legnagyobb mértékben ez a refor-meri tevékenysége vette igénybe. Fényes beszédekben védel-mezte meg mindig sikeresen a képviselőházban úgy mint a főrendiházban az úrbéri váltságokra, az uzoratórvények eltörlésére, a bírói hatalom gyakorlására, a testi fenyték és bilincs használatának megszüntetésére vonatkozó tör-vényjavaslatait. És ugyanekkor a szorosan véve nem is tár-czája körébe tartozó ügyek egész tömege foglalkoztatta tol-lát és ékesszólását. Alighogy miniszterré lesz, már nagysza-bású szónoklatban kel védelmére a hatvanhetes bizottság részéről a közösügyek mikénti intézésére nézve előterjesztett javaslatnak; fölszólal a honvédek segélyalapja ügyében, az 1869-diki válaszfelirati vitában; 1870-ben a kormány munka-programmját fejt ki; ő szerkeszti a trónbeszédet, a kor-

*) Szilágyi Dezső id. beszéde.

mánynak a nyugtalankodó törvényhatóságokhoz intézett leiratait, egy bizalmas információt a magyar klerus tagjainak a csalhatatlansági dogmával szemben követendő magatartása tárgyában.

Az az elégedetlenség, mely az 1867-diki kiegyezéssel szemben a radicálisabb magyar közjogi fölfogás hívei között s az, mely az 1868-diki nemzetiségi törvénnyel szemben a nemzetiségi túlzók körében fönmaradt, táplálva a közjogi kérdésekben az új helyzet által teremtett fogalomzavartól s az alig megalakult kormányzati rendszer gyöngeségében bízva, helyenként és esetenként merész ellenállásra, vagy támadásra ragadtatta el magát. Az akkori kormányt megilleti az az elismerés, hogy daczára az ingatag jogalapnak, melyre gyakran helyezkednie kellett, határozottsággal és bátorsággal igyekezett a visszaszerzett alkotmányosság megóvása érdekében úgy a hozott törvények, mint az azokra alapított kormányzat tekintélyét érvényesíteni. Az ebből származó összeütközések parlamenti kiküzdése azután rendesen a «szónokminister», Horváth Boldizsár feladatává vált és így keletkeztek azok a nagyhatású beszédek, melyeket a Böszörményi, továbbá a Román Sándor és Miletics sajtópöre, az Asztalos János és Madarász Vilmos népgyűlési szereplése s a Heves-megyébe kiküldött királyi biztosság ügyében a képviselőházban az 1868—70. években tartania kellett.

Ezeknek az ügyeknek egyike: a Böszörményi László sajtópöre, elítéltetése és elzáratása s kevéssel utóbb bekövetkezett halála — melyet a fogság hatásának tulajdonítottak — alkalmat szolgáltatott Irányi Dánielnek arra, hogy az igazságügyminister ellen azt a semmikép sem igazolható

vádat intézze, hogy igazságtalan ítélettel halálra kінzött egy hazafit. A minister csak másnap jutott szóhoz s a bíróság és a maga védelmére mondott, a megsértett nemes önérzet egész hevétől áthatott beszéde valóságos szónoki diadal-számba ment, egészen az ő javára hangolta a kedélyeket, a mint hogy a képviselőház is megadta neki a teljes elégtételt, de ez a jelenet elárulta, hogy Horváth Boldizsár egyénisége nem abból az anyagból van alkotva, a melyet a hatalomhoz való ragaszkodás minden megtámadás ellen érzéketlenné tesz. És mégis nem annyira politikai ellenfeleinek támadásai, mint inkább a kellő támogatás hiánya saját pártja részéről oly reformtervekre nézve, melyeket ő a maga programjától és irányától elválaszthatatlanoknak tartott, lett oka, hogy már 1871 május 16-án lemondott a ministerségről.

Szónoki szerepe ezzel nem szűnt meg, csak változott, irodalmi tevékenysége meg épenséggel fokozódott.

Már az 1871-diki jogászgyűlésen mondott elnöki beszédében lankadatlanul toboroz híveket azoknak a reformeszméknek, a melyeket mint minister többé meg nem valósíthatott; később, 1875-ben és 77-ben egymást követik akadémiai emlékbeszédei; az egyiket Szemere Bertalan, a másikat gróf Mikó Imre fölött mondta; mindkettő, de különösen az utóbbi előkelő helyet foglal el irodalmunk e nembeli termékei között.

A lantot is elöveszi megint; maga sem tekinti talán még másnak, mint üres órái szórakoztatójának, magát pedig jobbfejta műkedvelőnek s szinte öntudatlan hivatottsággal kezdi versekbe fűzni túláradó gondolatait és érzelmeit. A fájdalom teszi költővé: korán elvesztett nejének halála, ez a

seb, melyet a sors oly kegyetlenül ütött a mélyen érző szíven, és melynek gyógyíthatatlan fájdalomáról még évtizedekkel később írt költeményeinek panaszhangja is tanuskodik.

De a parlamenti aréna sem nélkülözheti ünnepest bajnokát s az ő érdeklődését a közügyek iránt sem csökkentik az átélt csalódások. Az 1878—81-diki országgyűlés kivételével egészen addig az időig, a midőn már elhatalmasodó szembaja teljes visszavonulásra kényszerítette, mindig képviselő volt, 1875-ben belépett a szabadelvűpártba, melynek létrejöttét, vagyis a Deák-párt és középbal fusióját Szombathelyen tartott beszámoló beszédjében igazolta. Az 1877-diki gyámügyi törvényjavaslatot azonban már ellenzi parlamenti felszólalásában s később egészen elidegenedik a kormánytól, sőt rövid időre a politikától is, mert a herezeg Eszterházy-féle javak zárgondnoki teendői, a melyeknek fontossága igazolta az ő nagy tekintélyének igénybevételét, fölötte nagy mértékben foglalták el abban az időben idejét és figyelmét.

Az 1881-ben megnyílt országgyűlés már a szabadelvűpárt sorain kívül találja őt; nem is lépett be semmi párt kötelékébe, hanem megőrizve minden irányban teljes függetlenségét s majdnem sohasem árulva el keserűséget azok iránt, kik egykor mint miniszterrel szemben állottak vele, kimélet nélkül támadta meg azokat a javaslatokat, a melyek meggyőződésébe ütköztek, de elfogulatlanul és tartózkodás nélkül támogatta nagy súlyú szavával azokat, a melyek elveivel megegyeztek. Így — bár kevesli a reformot — semhogy elveit megtagadja, védelmére kel a keresztények és izraeliták közötti házasságról szóló törvényjavaslatnak; az

1884-diki válaszfölirati vitában hangsúlyozza a liberalismus változatlan jogosultságát minden conservatív irányzattal szemben s különösen határozottan állást foglal az antisemitismus ellen; a főrendiház reformját, mint félrendszabályt megtámadja, a bolgár kérdésben helyteleníti a kormány keleti politikáját, de az ötéves mandátumot örömmel fogadja; a regále-megváltás ügyében az administratív hatóságok döntési joga miatt éles polémiája támad a miniszterelnökkel, a ki ellen még keményebb támadást intéz az ismeretes 14. §. miatt a véderővitában mondott s valamennyi között legzajosabb hatást keltett beszédeiben. Viszont azonban egészen azonosítja magát a kormány álláspontjával az elkeresztelési kérdésben s utolsó képviselőházi beszédjét 1891 július 1-én a Szapáry-féle közigazgatási reformjavaslat mellett mondta, a melynek nem minden rendelkezésével ugyan, de alapelveivel egyetértett.

A 80-as években még a nagyobb fővárosi társadalmi körökben is fölszóltat olykor, a szokott ékesszólással és lelkesedéssel fejtegetve eszméit a polgárság, a liberalismus, a democratia feladatairól; egy nagyobb, eddig kiadatlan munkán is dolgozott abban az időben, mely Magyarország közjogát lett volna hivatva a külföld előtt kellő világításba helyezni. Költeményei is most már sűrűbben láttak napvilágot a *Budapesti Szemlében*, a *Magyar Salonban*, itt társaságunk fölölvasó asztalánál; a Deák Ferencz szobrának leleplezése hosszabb, fájdalmas és keserű hangú óda megírására indította, de szemeinek rohamosan gyöngülő világa s egyéb testi bajai mindinkább akadályaiává lettek annak, hogy, mint mi remeltük s talán ő is óhajtotta, aggkora csöndes napjait egészen

az irodalomnak szentelje. Szelleme fényében már több év óta csak legbizalmasabb környezetének volt módja gyönyörködni, midőn a halál 1898 október 28-án végkép kioltotta azt.

Irodalmi hagyatéka ma még nem áll a maga teljességében közönségünk előtt. Emlékiratszerű följegyzéseit barátjára, Hodossy Imrére bízta; költeményeit sajtó alá rendezve hagyta hátra s csodálatos pontossággal és gonddal leíratta, jegyzékbe foglalta és megőrizte — a miért nem lehetünk neki eléggé hálásak — minden beszédjét (még pohárköszöntőit is), sok olyat, mely nyomtatásban nem is jelent meg, mely írásait, az azokat kegyeletteljesen őrző fia, Horváth Jenő szívességéből, módom volt áttanulmányozni.

Itt — mint előre jeleztem — előbb költeményei, majd beszédei jellemzésére kívánok csak szorítkozni.

Horváth Boldizsár nagyon szerényen ítélte meg saját költői munkáit. «Hogy versekben is lehet prózát írni, azt megmutattam én» — mondja egy helyen; különben hozzáteszi, hogy «a költészet a próza mezében is az marad. A vers csak alak, a melyhez a költői lélek kötve nincs s a valódi költészet nem a külső alakban, hanem az eszmékben áll, a melyek elbűvölnek, hódítanak és elragadnak bennünket akkor is, ha szerény prózában jelennek meg előttünk». Egy 1885-ben megjelent s meghalt neje emlékével foglalkozó költeményéről így szól: «Annak nem volt más célja, mint benne írt keresni a sajgó sebre, a melyet az idő maiglan sem hegesztett be s csak az az érdeme, hogy hű visszhangja a hála és kegyelet azon érzelmeinek, a melyekkel ama nemes léleknek tartozom, a ki életemből egy negyedszázadot boldogsággal töltött be».

Költeményeinek alaphangját hol a fájdalmas búsongás adja meg az elveszett, a visszahozhatatlan múlt miatt, hol a keserű gúny, mely a kor romlottságát ostorozza. Azt lehet tehát mondani, hogy bennök az elegiai vagy a satirai hang uralkodik; de megcsendül gyakran az ártalmatlanul enyelgő, a dévaj humor is, valamint a szomorú merengés is olykor egy jobb jövő biztató reményéhez emelkedik föl. Legtöbb költeményén meg is látszik, hogy nem a közönség, a világ számára írta: csak elhunyt kedvesei emlékének, vagy a családi és a baráti körnek oltárán akar velök szerény áldozattüzet gyújtani; de érzelmeinek nemessége, reflexióinak mélysége, nyelvének a régi nagyok nyomait híven követő tiszta, választékos szépsége, néhol képzeletének fölfölcsapó bűvös lángja is igazi költői erőt kölcsönöznek verses műveinek és fölkeltik bennünk a sajnálkozást a miatt, hogy termékenysége ezen a téren nem állott arányban tehetségével.

Már első költeménye is, melyet 18 éves korában írt *Örök bú* czímmel, egy elköltözött kedvese emlékének volt szentelve. A halál gondolatával foglalkozik az, melyet anyja, továbbá rokonai, a Márkus testvérek s neje sírjára írt, úgyszintén *A temetőben* és *A halálhoz* czímezett. A neje sírjára szánt kis költemény így szól:

«Féltem, remegtem tőled, zord halál!
Nem: hogy csapásod engemet talál;
Féltem, remegtem őt elveszteni! —
Most látva, tudva, hogy rideg kezéd
Az egyedül, mely hozzá elvezet
Vele örökre egyesíteni:
Ki eddig oly ijesztő rém valál,
Legszebb reményem lettél jó halál!»

Szerette olykor a tetszését különösen megnyert idegen nyelvű költeményeket különböző, részben humoros változatokban is vinni át a magyar nyelvbe; így Schiller *Glocke*-jának egyik versszakát s a Goethe ismeretes éji dalát («Über allen Gipfeln ist Ruh») nem kevesebb, mint hatféle verses fordításban bírjuk tőle; legsikerültebb ez a változat:

«Az ormokon sírok nyugalma;
Nem rezgi át szellők fuvalma —
Az árnyas lombokat;
Az erdőn, berken néma a madár,
Számodra is közelg az óra már,
Mely nyugtot ad.»

Maró gúny szólal meg némely epigrammájában s hosszabb költeményében is; ilyenek: *Arany halálára*, *Arany halálakor egy talmi-hazafihoz*, *Egy víg mérnökre*, *Egy politikai vakondokhoz* stb. és: *Visszhang egy lanttal verekedő hadvezér verseményeire*. Ellenben a kedélyes, tréfás humor hangjában gyönyörködünk több alkalmi költeményében, néhány rejtvényében s Szabó Samu barátjához intézett verses leveleiben, melyekben egyébiránt helyenként az enyelgés ártatlan mezébe rejtőzött keserű satira sem hiányzik.

A természet szépségeire lelkes dithyrambust írt *Új Tátrafüredhez* címzett költeményében, míg a művészi szép iránti rajongása nyilatkozik meg Egressy Gáborhoz írt ódájában s Megyeryhez intézett sonettejében. A női báj poesisé is megcsendül Sz. M. *kisasszony emlékkönyvébe* 1885-ben írt versében, a melynek költői gondolatokkal teljes soraiból elég legyen ezeket idéznem:

«Vagy tán az édes álmot szereted?
 Álmodni — az nem a te szereped,
 Te álmokép vagy tenmagad,
 Mely hódít, bűvöl, elragad;
 Álmodni annak sorsa, kit
 A végzet közeledbe vitt,
 Ki ha képeddel alszik el,
 Álmában száll a mennybe fel.»

Említettem már nejéről ugyancsak 1885-ben írt *Álom-képét*, melyben elképzei, hogy életének hű társa még él s fölkiált:

«Még sem való, oh nem való tehát,
 Hogy elvesztettünk volna kedvesem!»

s töprengve kérdezi:

«Rögeszme volt-e, mely mint fergeteg
 Sodort magával zordon téreken,
 Vagy álmom, melylyel küzd a lázbeteg,
 A félig ébren töltött éjeken?!»

Aztán fölsóhajt:

«Oh gondjaimnak izzó küzdterén
 Kezed hiányát hányszor érezém!»

Majd ifjú hévvel gyönyörködik képzeletétől újra föl-támasztott boldogságában:

«Elég lesz szép szemeddel inteni,
 Ha kimerült vagy elfogyott szavunk,
 Megszoktam abból mindent érteni,
 Még akkor is, ha mélyen hallgatunk.

Az ég üté fel benne sátorát,
 Mert megvan napja, megvan éjjele,
 Az éltet, — ez álomba ringat át,
 S ez álom égi kéjjel van tele.
 S a legjobb, a mit benne sorsom ad;
 Valónak tudnom bűvös álmomat.»

De csakhamar kegyetlenül szétfoszlik az égi kép s neki csak csalódása és kifejezhetetlen fájdalma marad meg:

«Mit szenvedek, azt el nem mondhatom.»

A csalódottságnak s a vele járó pessimizmusnak bizonyos borongó hangjával — mint mondtam — kezdettől fogva sűrűn találkozunk Horváth Boldizsár költeményeiben; így abban, melyet *Egy embergyűlölő sírjára* czimmel még 1863-ban írt; ez a hang a kor romlottságainak ostromozásában s a közszellem hanyatlása miatti méltatlankodásban mind élesebbé válik idő haladtával s közös méla accordjává lesz a szerző költői és politikai hangulatának; de ez a minden érzékeny kedélynél olykor föl-föllobbanó embergyűlölet sohasem bir elég erővel arra, hogy a költő nemesebb érzelmeit föleméssze.

Így *Egy kriminális bíróhoz* (Andrássovits Béla) intézett költeménye is a kor, a társadalom nyomorúságait ostromozza, de egyúttal szinte ódai emelkedésű dicsőítést tartalmazza az azok közepett sziklaszilárdul megálló igaznak. *A temetőben* fölajdúl:

«Nem ily jövő volt, melyért harezolánk,
 Melyért bitó és börtön várt reánk, —
 Oh más e látkör, más e lég!»

De bízik és reméli, hogy :

«Az elvek, eszmék fénysugarínál
Az ősnymokra ismét rátalál
Egy lelkesb nemzedék.»

Legsötétebb gondolatai a Deák szobra előtt támadnak :

«E nép legméltóbb akkor volt reád,
Midőn magával küzködött,
S ön-gyengeségi ellen nyert esatát, —
Az isteneknek birtuk mosolyát
E diadal fölött.

Mily változás ez, melyre ébredél!
Nem ismered fel ten-hazád, —
Tán külalakja szebb a réginél,
De nem eszméid légkörében él, —
Más szellem lengi át.

Az elv ma csillog, holnap elenyész,
Csak árú, majd meg lom, szemet,
Mit a könnyelmű, félénk tengerész
A puszta hírre, hogy közelg a vész,
A hullámokba vet.

És a közszellem — szomorú dolog —
Fásult közönnyel tűri ezt;
Egy tetszhalott, már szíve sem dobog!
Reméltük hogy majd ébredezni fog, —
De hitünk tűnni kezd.»

Végül szólítja, hívja a szobrot :

«Oh szállj le onnan! — — —
Mi vállainkra emelünk,
S ha látja ezt majd ez a törpe faj,
Szét fog robbanni mint a hangyaraj,
Mit üzünk, kergetünk.»

tené. Tóth Lőrincz őt «logikában, a kifejezések, állítások s czáfolatok szabatosságában, a világosságban s kristály tisztaságban, az éles és finom dialektikában» Deák Ferencz, Szilágyi Dezső és gróf Apponyi Albert mellé sorolja, «de több szívreható érzékenység s költői elemmel». Ő maga — mint emlékebeszédében — mondja: «bámulva állapodik meg politikai szónokaink legművészebb példánya», Szemere Bertalan előtt s megemlékszik a mély benyomásról, melyet Szemerére a Kölcsey kiváló alakja, «magas, eszményi lénye» tett. A francia restauráció és a juliusi forradalomból keletkezett polgárkirályság vezető parlamenti alakjai közül leginkább Royer-Collard politikusi és szónoki egyéniségében találunk Horváth Boldizsárra emlékeztető vonásokat, ámbár a beszédek fölépítése tekintetében amannak nagy tanítványa a különben hideg és kevésbé temperamentumos Guizot is lehetett némi befolyással az ő szónoki fejlődésére.

Horváth Boldizsár tanult, képzett szónok volt és sokat gondolkozott is a szónoklat problémáiról, úgy hogy erre vonatkozó némely nyilatkozatai csak ép úgy beválnak szónoklattani aphorismának, mint akár a Cermenin-Timon ismert sentenciái. Ez utóbbi a *Szónokok könyvében* jellemezvén a szónoklat különböző fajait, magasztalja a rögtönzött beszéd hatását s szinte gúnyolódó kritikával szól a beszédét előre kidolgozó és emlékezetből elmondó szónokról, a ki «a tegnap embere, holott a szónoknak a pillanat emberének kellene lennie». De ugyanő kénytelen elismerni, hogy az előre megfontolt és írásba foglalt beszédek sokkal nagyobb hatással vannak az olvasó közönségre, a mely utóvégre is mindig összehasonlíthatatlanul nagyobb a parlamenti hallgatóságnál.

Nos, akárminth akarjuk is a rögtönzés és előkészület előnyeit mérlegelni, a mi utóvégre is csak mindkettő jogosultságának elismerésére vezethet, kétségtelen, hogy Horváth Boldizsár legnagyobb szónoki diadalait gondosan előre kidolgozott beszédeknek köszönhette. Magam győződtem meg róla, hogy némely, eredeti kéziratban meglevő beszédének szövege csak jelentéktelen csekélységekben tér el az országgyűlési naplótól és a hírlapok közléseitől. Ezt a szónoki technikáját tünevényes emlékező tehetség segítette elő, mely ép oly gyors volt a megtanulásban, mint megbízható a megtartásban. Csak így magyarázható meg, hogy még ministersége legmozgalmasabb napjaiban is ráért beszédeit gondosan előre kidolgozni. A míg szemének használatában akadályozva nem volt, addig jegyzetei is segítségére lehettek; későbbi korában, mikor szembaja miatt már a képviselőház termének fülledt levegőjét sem bírta ki soká s rendesen csak akkor vezettette be magát a folyosóról, a mikor a sor reá került, semmi egyéb nem volt kezében beszéde alatt, mint kerek fekete kalapja; sötét szemüvegén át méla komolysággal nézett a Háza, mely őt nesztelen, síri csendben hallgatta végig, legfőlebb olykor-olykor kitörő helyesléssel szakítva meg szavait, de sohasem ellenmondással, mialatt ő egy pillanatig sem árulva el tétovázást beszéde fonálának követésében vagy gondolatai formálásában, mint egy méltóságteljesen gördülő kristálytisztá hegyfolyamot ontotta a szót, tárta elő azt a szónoki remekművet, melyet készen, teljesen, az utolsó eszméig átgondolva, az utolsó szóig kicsiszolva hozott magával bámulatos emlékezetű agyában.

Disraeli *Lothair*-jében azt mondja, hogy a nyilvános

szónoklás több önuralmat igényel, mint bármely hősi tett. Ha talán van is ebben az állításban egy kis költői nagyítás, az bizonyos, hogy oly szónoknál, kinél a nyilvános beszéd nem egyszerű szólási viszketeg kielégítése, dúskálás az «olcsó időnek hasztalan soká»-ban, ki számol szavai súlyával és következményeivel s azok hatásának ura is igyekszik lenni, a szónoklat könnyednek látszó folyása gyakran nem is sejtett lelki tusák és vajadások eredménye szokott lenni, a mint hogy általán a nagy szónoki hatások létrejötte s az a suggestiv kölcsönhatás, mely a szónok és hallgatósága között létezik, a lélektani imponderabiliák országának legérdeke-
sebb, gyakran legnehezebben kifürkészhető jelenségei közé tartozik.

Horváth Boldizsár beszédeinek egész sora igazolja, hogy egyike volt azoknak a szónokoknak, a kik majdnem teljes biztossággal uralkodnak hallgatóságuk felett, a kik majdnem korlátlan urai beszédeik hatásának. Ezt az öntudatos biztosságot és tervszerűséget azonban legfőlebb az a higgadt, néha szinte száraz tárgyalási modor érezteti, a melylyel olykor beszédei elején a kérdést fölállítani, egyes elemeire bonczolni, az együvé tartozókat együvé sorolni, a különbözőket elkülöníteni szokta. A mint egyszer a hallgató, ki észre sem veszi, hogy ez a nyugodt expositió az ő bizalmának a megnyerését veszi célba, magát átengedte az ő vezetésének, csakhamar a világos okfejtés oly biztos útján és a vas logika oly megdönt-
hetetlen sánczai között találja magát, hogy többé lehetetlen más célponthoz, más eredményhez jutnia, mint ahhoz, a melyhez a szónok el akarja vezetni. Ezen az úton aztán egészen vezetőjének uralma alatt áll, az áthatja meggyőződése

hevével, lángra kelti benne saját szenvedélyének szikráját, fölemeli lelkesedése magaslatára, magával ragadja reményei, vágyai távolába.

A Horváth Boldizsár pathosa majdnem csalhatatlan hatásának titka az, hogy sohasem érezte hallgatóságával előbb, mintsem annak hangulata a pathos befogadására alkalmas volt. Ezért még a későbbi, sok tekintetben változott korban sem sikerült az úgynevezett «gyakorlati észjárás» kérkedő fölényének az ő beszédei értékét leszállítania. Igen jellemző, hogy egy 1888-iki képviselőházi felszólalása után egy akkori ujoncz képviselő a kedélyeket a maga részére akarván megnyerni, bevezető szavaiban az előtte szólóra reflectálva megnyugtató a Házat, hogy nem szándékozik őt a declamációk terén követni. Azért a Horváth Boldizsár declamációjáról akkor is megemlékeztek a mikor a szűz-beszédet régen elfeledték.

A képbeszédet, a szóvirágot nem vetette meg Horváth, sőt annak is mestere volt, de nála ez csak diszeül szolgált annak a szilárd épületnek, melyet a tárgy beható ismeretének, a tudásnak mély alapjaira erős logikája rakott, és sohasem szolgált a szem megvesztegetésére, a szerkezet lazaságainak, gyöngeségeinek elpalástolására. Ilyen hasonlatai némelykor valódi gyöngyei voltak a rethorikának. Így például az, melyet a trónörökös hirtelen halála után véderővitai beszédében használt: «Viharos idöket élünk. Nemcsak a háborgó hullámok ellen kell küzdenünk, mintha a felhők haragja is ellenünk esküdött volna. Csak imént csapott le a villám és a hajó egyik leghatalmasabb, legbüszkébb árbocza recsegve hullt a fedélzetre alá . . . Talán sohasem éreztük

annyira vágyát, szükségét annak, hogy a sors ezen had-
üzenete ellen trón és nemzet még szorosabban csatlakoz-
zanak egymáshoz.»

A magyar aristocratiáról, mely 1848-ban maga mon-
dott le előjogairól a nemzet összessége javára, ezekben a
szavakban fejezte ki elismerését: «Másutt az aristocratia
vérpatakba fúlt: nálunk tengerben száll alá, melyet a nép
öröme és hálája sír.»

«Az eszmék áramlatának — mondja egy helyen — nincs
teremtő ereje, hanem csak fejlesztő ereje szintúgy, mint a
napfénynek és esőnek, a melyek hasztalan érintkeznek a
kopár sziklakkal s csak ott képesek előidézni tenyészetet, a
hol föltalálják az élet magvait.» És tovább: «A forradalom-
ért a felelősséget az új iskola híveire hárítani akarni nem
jelentene egyebet, mint azt követelni, hogy emberi erővel
állítsuk meg a vihart, vagy hogy kezeinkkel fogjuk föl az
áradatot, a melynek zsilipjeit gonosz vagy könnyelmű kezek
nyitják meg.»

Önmagáról szólva egy alkalmi beszédében ezzel a ha-
sonlattal élt: «Nekem az volt sorsom, hogy diadalmaim fölött
rendesen megtört szívemnek gyászlobogója lengett.»

Beszédeinek hatása egyébiránt nemcsak a képzelethez
és a szívhez, de legalább ugyanoly — ha nem még nagyobb —
mértékben az értelemhez szóló s mélyen emlékezetbe vésődő,
a dolgok lényegét találóan, szinte meglepően kifejező mon-
dásokon is alapúlt.

Így például az országbírói értekezlet tárgyában 1861-ben
mondott képviselőházi beszédében az ügyvédségnek az ab-
solut korszak alatti megrendszabályozásáról szólván, azt

mondá, hogy így akarták féken tartani «azt a veszedelmes osztályt, mely alkotmányos országoknak államférfiakat, az abszolutizmusnak pedig Brutusokat nevel.»

Az úrbéri váltságokról szóló törvényjavaslatot elfogadásra ajánlva a képviselőknek, így szólt:

«Nem titkolható, hogy e törvényjavaslat elfogadásával jelentékeny terhet rovunk a kincstár vállaira, de daczára ennek nem eléggé ajánlhatom a t. Ház figyelmébe, mert kell, hogy minden körülmények közt igazoljuk, hogy az, a ki e nemzet szavában bízik, minden csalódás ellen biztosítva van.»

«Alkotmányos országban — úgymond a hevesi ügyben tartott beszédében — a közcsend és közrend biztosítóka nem a szuronyokban, hanem a polgároknak a törvény iránti tiszteletében áll, és a ki e tiszteletet megtámadja, magát az alkotmányos szabadságot támadja meg.»

A kiegyezés érdekében mondott 1866-iki (*Quid tunc?*) beszédében azt a várakozását fejezte ki, hogy «a kiket nem a bosszú politikája vezet, hanem a nemzet fentartásának eszméje, ... azok nem fogják (Ausztriával szemben) Sámson politikáját követni s az épület oszlopait halomra dönteni csak azért, hogy velünk együtt a gyűlölt ellenség is a romokban találja halálát.»

Az igazságügyről általában szólva ezeket mondá: «Azt hiszem, azon párt, mely pártszempontból akarná az igazságügyet rendezni, mely azt a maga rabjává akarná lealázni, az rossz szolgálatot tenne nemcsak az országnak, hanem önmagának is, mert egy zsarnokot nevelne magának benne, ki a politikai constellációk kedvezőtlen változása-

kor érzékeny bosszút állhatna épen azokon, kik lealázní akarták.»*)

Mikor Irányi támadása ellen védekezett, többek között azt mondta: «Azt hiszem, a hazát akkor kétszeres kötelesség szolgálni, midőn a siker kétséges.»

1870-ben a jogászgyűlés tagjait így apostrophálta: «Két hatalmas fegyver áll az önök rendelkezésére: egyik a tudomány, másik a tapasztalás fegyvere. E fegyverekkel — miután önök egyesültek — csak akarni kell, és nem győzni lehetetlen!» És később, a szükséges reformokról szólva: «Vajha elmondhatnók, hogy lelkesedésünkben több része van a jövőnek, mint a múltnak és vajha a történet egykor azt mondhatta rólunk: hogy nagyobb volt hazaszeretetünk, mint előítéleteink.»

Találó rövid jellemzését adta a mi közvéleményünknek 1885-ben az ötéves mandátum fölötti vita alkalmával: «A mi közvélemény nálunk van — ha van — azt nem a választási mozgalmak, hanem itt a parlament s a fővárosi sajtó harcrai teremtik, az nem kívülről hat ide, hanem innen törekszik magának utat törni kifelé.» És ugyanebben a beszédben classikus rövidséggel és igazsággal így jelölte meg a politika s a morál viszonyát: «Habár a politika nem morál, azoknak, a kiknek kebelében az erkölcsi érzés nem halt ki, nagyon nehéz lenne egy oly politikát támogatni, a mely el-tűrné, hogy a rideg cynismus a közélet terén lábbal tapodja a morál elveit.»

Arany szavak azok, melyekkel véderővitai első beszédé-

*) 1870 márczius 4-én tartott képviselőházi beszéd.

ben az alkotmánybiztosítékok megőrzésének szükségességét hangoztatta. «Valamint — úgymond — a halál magvát magunkkal hozzuk az életbe, úgy a hatalommal együtt születik és növekedik a visszaélés és túlkapás ösztöne. Hiszen minden intézményünk egy-egy védmű az emberi gyarlóság és visszaélés ellen; és ha önök intézményeink szervezésében nem az emberi gyöngeségek és visszaélések lehetőségének szempontjából indulnak ki, akkor bizvást föladhatják az összes alkotmányt . . .» Miután Deák Ferencz szavait idézte fölfogása igazolására, így folytatja: «És ne vegye senki rossz néven tőlünk, hogy midőn az alkotmány biztosítékairól van szó, mint forráshoz, az ő szelleméhez zarándokolunk. Deák Ferencz azóta, fájdalom! eltűnt sorainkból. Egy nemzet bánata, gyásza kísérte sírjába. De a nemzetnek örök gyászt kellene öltetnie magára, ha a törvényhozás e terméből az ő szelleme is elköltözött volna . . .» «A ki — úgymond tovább — a magyar államnak ellensége, ellensége egyúttal a szabadságnak is. Fölényünket nem számbeli többségünk, hanem erkölcsi erőnk adta meg . . . a szívós ragaszkodás alkotmányos intézményeinkhez; megadta az, hogy a szabadság hívei, őrei, apostolai vagyunk.»

Közszellemünk mélyreható ismeretéről tanuskodik e mondása: «A régi gentry lelkesedése nagyobb volt a győzelemért (az eszmék harcában), mint az, melyet érez a győzelem eredményei fölött.» És ez a másik: «Minden nagyobb és merészebb eszme csak a nemzeti közszellem fölpezsdülésének verőfényes napjaiban valósítható meg.»

Horváth Boldizsár a polémiában is mindig objectiv és higgadt maradt, s ha olykor éles volt, ez az él nem a for-

mában és a hangban rejlett, hanem abban, hogy a támadásokra adott viszonzásai rendesen nagyon is elevenre találtak. Minister korában némely fölszólalása — mint például a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat tárgyában 1869 július 3-án mondott beszéde — erős vihart idézett föl az ellenzéken, de nem szabad felednünk, hogy akkor még a parlament általán sokkal kiméletesebb és enyhébb hanghoz volt szokva, ilyet használt maga az ellenzék is és így a némileg élesebb szó is zokon esett. A túlságos érzékenység jogosultságát Horváth el nem ismerte; az éles támadásokra nézve megjegyezte, hogy azok «a politikai, a parlamenti hadjárat természetében fekszenek s a discussió szabadságát akkor óvjuk meg legjobban, ha ezeket nem vesszszük egymástól rossz néven, ellenben a jó szándék gyanusításától óvakodunk. Én — úgymond — föntartom a jogot, minden alkalommal kimutathatni, hogy az, a mit önök, habár a legjobb szándékkal, akarnak, nem jó, hanem rossz, s az, a mit önök haladásnak vélnek, nem haladás, hanem veszteglés.»

Legélesebb polemikus beszédei közé tartozott az a már említett, melyet a bírói hatalom gyakorlása tárgyában a vita végén tartott, s melyben szembeállította az ellenzéknek a múltak dicsőségén merengő, a jelenben csak a népszerűséget hajhászó szabadelvűségét a munkás, alkotó szabadelvűséggel, mely «inkább teremti, mintsem követi a közvéleményt», melyben az ellenzékéről azt mondta, hogy lehullott zárt sisakja s most már «színről-színre látjuk a régi táblabírákat új kiadásban», kikhez szövetségesekül csak az előítéletek csatlakoznak s kik mellett csak a múlt harczol. Újabbkori beszédei közül ide sorolhatók azok, melyeket a regálevált-

ságok s a véderőtörvény ügyében tartott. Ez utóbbiban egy kormányfőúról azt mondta, hogy «minden diadala, melyet e házban aratott, nagy vereség volt az elvre és a parlamentarismusra nézve». A politikai magatartás szigorú bírálatán túlmenő személyes invectivák azonban mindig száműzve voltak szónoklataiból s azért teljes joggal mondhatta, midőn egy ízben hazafiságát látta meggyanusítotttnak: «Azon politikai iskolához tartozom, mely csak az ügyre, az elvekre függeszti szemeit és a melynek parlamentáris szótárában, meg lehet, hogy itt-ott előfordúlnak ékes phrázisok — mint a miniszerelnök úr a múltkor nevezte — de a melyben sértő phrázisok hiányoznak.» A méltatlan támadással szemben — úgy mond egy más alkalommal — «főlemelt fővel fognék megjelenni a vádlottak padján, de az ékesszólásnak csak egyetlen egy nemét fognám alkalmazni: ez a néma hallgatás».

Hogy egyébiránt polemiájának legerősebb fegyverét mindig a találóan alkalmazott tárgyi érvek és mozzanatok szolgáltatták, azt néhány példa is eléggé bizonyítja. Így egy képviselőnek, ki még miniszerkorában az ő szabadelvűségére hivatkozott s attól követelt orvoslást bizonyos rendőri és bírói intézkedések ellenében, ezt felelte: «Ha a szabadelvűség alatt a képviselő úr azt érti, hogy institutióinkat minél inkább a kor színvonalára állítsuk, akkor engem résen fog találni. Ha azonban egy miniszer szabadelvűsége alatt azt érti, hogy az önhatalmúlag mellőzzön minden törvényt, mely izlésének s a kor kívánalmának meg nem felel, és rendeletek által pótolván azokat, a törvényhozás jogkörébe avatkozzék: akkor szabadelvűségemben a t. képviselő úr csalatkozni fog.»

Ugyanakkor azt állította egy képviselő, hogy a kormányt az országban tulajdonképen csak egy ember: Deák Ferencz támogatja. Az igazságügyminister erre feelve megjegyzé: «Bármilyen kegyelettel hajlok is meg azon hazafiúi nagyság és érdem előtt, bármilyen büszkének érzi magát a kormány, hogy e nagy férfiú támogatásával dicsekedhetik, hogy szolgálja lehet azon munkának, melynek kezdeményezője ő volt, mindamellett nem késem kijelenteni, hogy nem egy embernek, hanem az ország többségének, e ház többségének támogatása az, mely bennünket helyünkön tart. Nem késem kijelenteni, hogy a mely perczben az ország közvéleményének, a ház többségének támogatását elvesztenők, egy kötelességet ismernénk: helyünkről visszavonulni és még bukásunk által is a parlamentáris rendszer magasztos elvének érvényt, diadalt szerezni.»*)

Mikor interpellációval ostromolták a kormányt a heves-megyei kir. biztosság ügyében, így felelt: «Ha kérdi a t. képviselő úr, hogy mely törvények alapján tettük ezt: azt felelem rá: tettük ezt összes törvényeink, tettük összes alkotmányunk érdekében és szellemében.» Midőn néhány képviselő a Böszörményi és Román Sándor sajtóperét tette bírálat tárgyává, megjegyzé: «Úgy látszik, némely képviselők juryvé akarnak alakítani a házat, de ha hajlandó volna a ház őket e térre követni, ha a tisztelt Ház juryvé akarna alakulni és védbeszédeket engedne a vádlottak fölött: akkor, ha igazságos akkor lenni, meg kellene engednie azt is, hogy a kir. ügyek igazgatója megjelenjen a ház sorompói előtt, hogy itt

*) 1868 július 20-án tartott képviselőházi beszéd.

vádját igazolhassa és kifejthesse.» S a mikor a Miletics sajtóperét és elítéltetését tették szóvá: «Midőn önök védelmezik a képviselőház tagjainak immunitását, egyre kérem önöket: ne sértsék meg a bíróság immunitását és vegyék védelmök alá a bírói függetlenséget is.»

Mint élete munkájának általán, úgy szónoki szerepének legnagyobb részét is Horváth Boldizsár a szabadelvűség, a haladás, a democratia nagy reformeszméinek szentelte s azt lehet mondani, hogy alkotmányunk visszaállításától kezdve egészen addig az ideig, a mikor a politikai küzdőtérrel teljesen visszavonult, minden nagyobb alkotásunk és vívmányunk ebben az irányban az ő fényes szónoklatainak egyikétől kapta mintegy fölvatását. E beszédek közül még a régiebb keletűeknek olvasása is változatlanul tanulságos ránk nézve, bár némelyik gondolkozóba ejt a kor mélyreható változása miatt. Különösen a gazdasági forgalom teljes szabadságának álláspontjáról az uzsoratorvények eltörlése érdekében tartott fényes beszéde állít az elé a kérdés elé, vajon a politikai tanok és elveknek csak uralma van-e időhöz kötve, vagy belső igazságuk is? Ministerségének beszédeiben általán az új magyar renaissance üde szellőjének suhogását érezzük, de érezzük bennök azt a nagylelkűsége miatt rokonszenves, de némely következményében végzetessé vált optimismust is, mely ama kor fölfogását alkotásainak várható hatására nézve jellemezte.

A parlamenti ékesszólásnak classikus példái azok a beszédek, melyeket a bírói hatalom gyakorlására vonatkozó törvényjavaslat érdekében első ízben a képviselőházban s az, a melyet a botbüntetés eltörlése ügyében a főrendiházban

tartott. Amabban lelkesedése egész fiatalos hevével dicsőíti a 48-iki törvényhozást, melyet mindig a «nagy törvényhozás»-nak nevez, s a melynek jelentősége ezt az évszámot jelszóvá avatta. Ámde az 1848-iki törvényhozás műve nem volt több, mint egy nagy kezdeményezés. A munka folytatását reánk hagyta örökül. Csak futó alaprajzát jegyezte a törvények s a történet lapjára annak az épületnek, a melyet a nemzeti jólét és nagyság számára tervezett. «E tervet — így kiált föl — habár csak egy részében is végrehajtani: önök dicsőségeül jutott!» Éles színekben ecseteli a törvénykezés állapotainak tarthatatlanságát s bevallja, hogy a felelős igazságügyminis-ter hatásköre nem terjed tovább, mint odáig, hogy «a vissza-éléseknek piruló tanuja legyen». Az alaki jogot nem lehet megalkotni addig, míg a bíróság szervezete megállapítva nincs. Ismerteti a javaslat lényegét, szembeszáll a már föl-merült ellenvetésekkel, azután vázolja a megyei reform ter-vét a törvénykezés különválasztása után s így végzi szavait: «És most uraim, Isten segítségével vegyük föl a benső át-alakulás nagy munkájának folyamát ott, a hol azt az esemé-nyek 1848-ban félbeszakították; vegyük föl azt a lelkesedés és egyetértés ugyanazon szellemével, az akaratnak ugyan-azon erejével, a mely akkor e maroknyi nemzetet óriássá tette . . . Mutassuk meg, hogy e nemzet életképessége nem-csak az ellentállás negatív erejében áll, hanem egyúttal azon pozitív erőben is, a mely alkot és terem. Annyi vész és vihar után helyzetünk ma kedvezőbb, mint volt századok óta; minden ellenfelünket szerencsésen ledöntöttük, vagy — a mi még több — barátunkká avattuk föl; diadalunk teljessé-gének csak még egy ellenség áll útjában, de ez a legvesze-

delmesebb, mert azt magunk neveltük nagygyá és saját sorainkba osztottuk be. Neve : nemzeti balitélet! Rajta uraim ! Le az utolsó ellenséggel is, hogy a nemzet diadala teljes és tökéletes legyen !»

A másik említett beszédnek az a tudat adott lendületet, hogy a tervezett reform, különösen magának a botbüntetésnek eltörlése, a főrendiház túlnyomóan conservatív elemei részéről tényleg nem találkozott rokonszenves érzelmekkel s a jogügyi bizottság ellenezte is azt. Kifejtette e beszédben, hogy a botbüntetés sérti az emberi méltóságot s előli az emberben a javulás csiráját. Tiltakozott a föltevés ellen, mintha a messze jövő távolában fekvő utópiákért kockára akarná tenni a társadalom létét és biztonságát; de nem fogadhat el oly gyakorlati irányt, mely a társadalom eszményi czéljával ellentétbe hozná. A botütés jogtalanság s ezért nem szolgálhat a társadalom jogainak védelmére. Ha igaz az, hogy a bűnös maga is sok esetben a botbüntetést választaná a fogóság helyett, ez egy okkal több e büntetés eltörlésére. A halálbüntetésnek ellensége, de azt még lehet némileg védelmezni azzal, hogy a társadalmat meg kell óvni azoktól, kiknél javulásra nincs remény; de a botbüntetés még ezzel sem indokolható, mert nem javít, hanem ront s a társadalmat nem óvja meg a rossztól, hanem azt még rosszabbá tevén, megint a társadalom nyakára zúdítja. Egy conservatív főúr a napi sajtó ellenében a közvéleményre utalt. «Legyen szabad — úgymond Horváth Boldizsár — nekem is a közvéleményre hivatkoznom; de nem azon változékony, hullámzó, ingatag hatalomra, a melylyel én is gyakran szembeszállni, dacolni szoktam, a mely olyan mint a tenger, majd dagálylyal, majd

apálylyal köszönt be s ma hálátlanul partra veti azon gyöngyöket, a melyeket még tegnap keble mélyén őrizett, hanem arra, a melynek ítélete a tudomány százados buvárlatának s a gyakorlati élet ezernyi adatainak összes eredményeiből alakúl, a mely úgy szólva az összes emberiség erkölcsi organismusának, életének üterét képezi . . . Hogyan fogjuk e nagyhatalom előtt igazolni tudni ama nagyratörő igényeinket, a melyek oda irányozvák, hogy az európai kultúra tényezői közé számíttassunk, ha ily rendszabályok által tényleg önmagunk bevalljuk, hogy kulturánk fokmérője most is még a rossz régi deres?! Ne rettenjünk vissza holmi apró krizisektől, ha intézkedéseinket a jog, az erkölcsiség, a humanitás, a műveltség szelleme lengi át . . . Szomorú dolog volna, ha még azon csekély krízis is, a melyet a botbüntetés eltörlése netalán támasztani fogna, veszélyes lehetne ránk nézve, akkor számot kellene magunkkal vetni, méltóságos Főrendek! akkor e nemzetet lehetne még egy ideig galvanizálni, de a teremtető és fentartó erő, az életrevalóság hiányzanék benne!»

Ezt a diadalmas hangot hiába keresnők azokban a beszédekben, melyekben Horváth Boldizsár az 1884-iki választási vita és a főrendiház reformjának tárgyalása alkalmával a közszellemnek a szabadelvű és demokratikus irány követelményei iránti közönyét panaszolja, bár ez az elegiai alaphang szónoklatának csak újabb szépségeit tárja föl. «Egy ily korszak poshadt levegőjében — úgymond — nem képződhetik s nem fejlődhetik ama nagy erkölcsi hatalom, melynek közvélemény a neve . . . Ma az ország egy nagy temetőhöz hasonlít, melynek nyomasztó, néma csendét néha-néha

csak a gyász hangjai szakítják félbe, a gyász hangjai egy eltűnt jobb kor eszméi miatt, a melyek egymásután szállnak a sírba.» Ha itt egyéni érzülete talán nagyon is sötét színeket kever festőtáblájára, nem tagadhatjuk meg mély rokonszenvünket a demokratikus eszmék ősz bajnokától, midőn a hanyatló közszellemmel szemben kérő, könyörgő szóval fordul képviselőtársaihoz, csak az ő felbuzdulásuktól várva még esetleg egy kedvező fordulatot a tervezett parlamenti reformra nézve. «Mint nyári napon, midőn teljes szélsesend uralkodik s még csak a szellők enyhe fuvalma sem háborgatja a fák lombjait s a tikkasztó hőségtől az elfáradt természet pihenni látszik, oly nyugodt, csendes, zajtalan ma a politikai levegő. A nemzet is elpihent, mozdulatlan a lelkesedés s a tetterő. Óh ne éljetez vissza e rátok nézve oly kedvező nyugalommal, ne tegyétek, hogy a szunyadó nemzet fölébredése keserű csalódás legyen; ne támadjátok meg a nép erkölcsi érzületét, ne ingassátok meg azon becsületes nép hitét és bizalmát, a mely hű szövetségesünk volt a közös veszélyben s a melyre ismét szükségünk lehet, ha új veszélyek fenyegetnék a hazát. Ne vigyétek oda a dolgot, hogy benső átalakulásunk összes jelentősége és értéke e három szóban zsugorodnék össze: az arisztocrátia restaurációja.»

Megadatott neki, hogy még egyszer hallathassa szavát, habár csak az előjátékában is annak a politikai küzdelemnek, melynek eredményéről bármint ítéljenek is actualis politikusok, az tagadásba nem vonható, hogy megvalósítása volt a Horváth Boldizsár politikai programja egy jelentős részének. Az elkeresztelési kérdés fölötti vitában tartott szónoklatát e bizalomteljes szavakkal zárta be: «Az erkölcsi

világban szintűgy, mint a physikai természetben, a dagályt apály váltja föl. Ez minden nemzetnél úgy van, nálunk is, azzal a különbséggel azonban, hogy itt — fájdalom — a kurta dagályt többnyire hosszú apály követi és néha évtizedeken át kell arra várakoznunk, a míg a nemzeti apathiába temetkezett nagy eszmék sírjaikból újra győzelmesen föltámadnak. Sok jel oda mutat, hogy ismét kedvező dagály közelg. Ne hagyjuk azt sikertelenül elillanni, ne várjuk az új apályt, — siessünk az evezőkhöz!»

Horváth Boldizsárnak minden szónoklata annyira magán viseli egyéniségének kinyomatát, hogy nyilvános s nevezetesen parlamenti beszédein szemlét tartva mindinkább kidomborodni látjuk magunk előtt az ő egyéniségének színgazdag, érdekes és vonzó képét is. Nehány intim vonást vegyítenek ebbe a képbe a kiváló szónok pohárköszöntői. Különösen szerette a szónoklásnak ezt a szabadabban szárnyaló s a költői gondolatoknak, úgy mint a játszi humornak tágabb tért nyitó nemét; e beszédei képekben, főkép természeti jelenségekből meritett költői hasonlatokban gazdagok, gyakran elmések, ötletesek voltak, de a formára is súlyt fektetett s ezért még a legbizalmasabb körnek szánt dévajkodó hangú toastokat is többnyire gondosan megfogalmazta és leírta. Az emberek apró gyarlóságait ilyenkor szemtől-szembe s ép ezért minden fájó él nélkül tette tréfa tárgyává, sőt élete utolsó éveiben a szenvedések fölébe emelkedő derült életbölcseséggel, de minden cynismus vagy keserűség nélkül élcelelte bizalmas körben mondott asztali beszédeiben saját kiállott bajai és szeme világának teljes megfogyatkozását. Ezekben a beszédeiben nyilatkozott legtöbbször saját életpályájá-

ról, életcéljáról, egyéni érzelmeiről és tapasztalatairól is, egyízben Belisárnak mondvá magát, ki a közélet csata-teréről kénytelen volt visszavonulni, jobb erőknék engedve át a tért, máskor építészszel hasonlítva össze magát, a kinek megvoltak tervei, műveinek legfőbb alapjait meg is vetheté, de alkotását nem fejezheté be; szobrászszal, kinek a véső kiesett kezéből, mielőtt művét kidomboríthatta volna. Sűrűn szólalt meg e fölköszöntőiben a családi boldogság iránti rajongása is s annak az embernek a búsongása, «a kinek a vihar elpusztítá hajlékát s most egykori boldogságának szét-szórt romjai közt tévelyeg». «Nem költői rajongás — így szól egy asztali beszédében — hanem az életből meritett tapasztalat szól belőlem, midőn azt mondom, hogy az élet minden élvei illusiön alapúlnak s az egyedüli valódi öröm az, melyet a családi élet nyújt.»

Gyöngéd kedélyének ezekben a mélységeiben, a melyeknek csillogó kincseit csak ritkán engedte felszínre hatolni, gyökerezett nyilvános élete ideáljai iránti odaadó, hű, kiírt-hatatlan szeretete is. Ő idealista volt a politikában is, idealista a szó legnemesebb és legteljesebb értelmében. Soha nem is tagadta, nem is igyekezett leplezni idealismusát; ékesszólása mindig legmagasabban szárnyalt, mikor az emberiség ideális javainak védelmére kelt; ő maga úgy vélte, hogy a mi eredményt működése fölmutathatott, azt az ő idealismusá hozta létre. Szemere Bertalan emlékében ünnepli azt a férfit, a kit még a nemzeti lelkesedésnek ama fénykorában is kortársai az ideális, az elméleti államférfiak sorába igtattak.

Egyik beszámoló beszédében azokra hivatkozik, a kik talán nem fognak bünt találni abban, «ha valaki magával

viszi a kormányra a szív melegét is», ha valakinek «több lelkesedése van eszméi, mint a hatalom birtoklása iránt». Mély és bátor meggyőződéssel dicsőítette az idealismust a politikában még akkor is, a mikor már — mint mondá — «csak mosolyognak rajta»; ő akkor is az idealismusban a hitet látta az emberiség magasabb, nemesebb rendeltetésében, azt a meggyőződést, hogy «minden jó és nemes, a mi nek erkölcsi hatása van, habár eredményei csak később mutatkoznának is, közelebb visz bennünket a célhoz. A vallás, a tudomány, a művészet s az emberi tevékenység minden ága legnagyobb vívmányait az idealismusnak köszönheti — úgymond — s hát csak a politikában nélkülözhetnők az idealismust? Nem! Hogy többet ne mondjak, idealismus nélkül Amerika még ma is terra incognita volna előttünk; világrészünk legnagyobb hatalma, Németország még ma is szétdarabolva volna; idealismus nélkül a rabszolgaság és a tortura még máig is fönnállana. S hogy a magam életéből is idézzek egy példát: idealismus nélkül a magyar bírói kar függetlensége még ma is a pium desideriumok sorába tartoznék . . . Az idealismus szüli azon csodás hatalmat, a mit lelkesedésnek nevezünk s a mely a nemzeti élet döntő pillanataiban varázslehelletével szórja szét az akadályokat, a melyeket a legmélyebb bölcsesség s a legnagyobb kitartás sem volt képes, gyakran évtizedeken át, az útból elhárítani.»*)

Ettől a nemes idealismustól Horváth Boldizsárt meg nem tudta fosztani életének semmi tapasztalata, a haladó életkor sem, még a korszaknak, melybe pályája esett mélyre-

*) 1884 április 15-én mondott pohárköszöntő.

ható változásai is érintetlenül hagyták lelkében ideáljai iránti szeretetét és hitét. Nála az életbölcseiség, melyet oly bő mértékben szerzett, s mely oly derült fényt vetett még aggkorának szenvedésteljes utolsó éveire is, nem az ideálok elhervadt virágainak tövéből fakadó gyümölcs volt; ő oly fa volt, a mely egyszerre virágzik és gyümölcsöz: ideáljait megtartotta s az életbölcseiséget megszerezte. Ha pályájának későbbi szakában tett nyilatkozataiban gyakran halljuk is megcsendülni egy csalódott nagy lélek keserűségét, azért mégis sohasem árulják el szavai magokba az ő eszményeibe, azok helyességébe, igazságába és egykori diadalába vetett hitének megrendülését. Csak azt fájlalja, hogy neki nem volt megengedve annak a diadalnak a teljességét megérhetni, de egy perczig sem kételkedik benne, hogy a nemzet ezt a diadalt ki fogja vívni. «A szünetelés vagy pillanatnyi hanyatlás a népek életében nem mindig jelenti a nagyobbszabású reformok bukását — így biztatja magát — a népeknek is megvan pihenési idejük.¹⁾ «A mai apályt majdan a dagály váltja föl szintúgy mint az éjt a hajnal, mint a telet a kikelet követi... A mi eszméink diadala is be fog bekövetkezni, mert erkölcsi alapjai ezek az emberiség jövőjének és az emberiség rendeltetése nem a süllyedés, hanem a haladás.»²⁾ Hiszen Mózesnek is egy új nemzedéket kellett bevárnia a pusztában, «melynek kezeibe azután az ígért földének sorsát nyugalommal tehette le»,³⁾ s nekünk, «a lezáruló korszak hulladozó maradványainak» könnyű lesz búcsút vennünk korunk-

¹⁾ *Emlékbeszéd Szemere B. fölött.*

²⁾ 1887-ben temesvári választóihoz intézett beszéd.

³⁾ 1884-iki válaszfelirati beszéd.

tól, tudva, hogy «azon örömhirt vihetjük meg az elköltözött nagy szellemeknek, hogy nagy alkotásaik sorsa, jövője . . . jó kezekben van».*)

Az eszméknek és törekvéseknek, az ideáloknak és az elért életeredményeknek ez a megtisztult, magasztos harmóniája az, a mi a Horváth Boldizsár életének és egyéniségének tanulmányozását oly vonzóvá teszi. Ez a harmónia fűzi együvé az ő különböző irányokban kifejtett működését is. Költői, szépirodalmi munkássága, melyet szintén ismertetni igyekeztem, hasonlóképp nem önmagában, különállóan ítélendő meg, de mint nyílt és közvetetlen vallomása annak a költői, művészi léleknek, mely benne lakott és a mely szelleme minden termékében, egész gondolkozásában megnyilatkozott, megnyilatkozott működése legkimagaslóbb részében is: politikai szónoklataiban. Rá nézve a szónoki lendület, a választékos, classikus forma, a néhol költői szárnyalású nyelv nem alkalmi pose volt, a melyet pillanatnyi hatások kedvéért a tógával együtt öltünk föl a fórumon; a mint szentségtörésnek tartotta volna az ékesszólás nemes fegyvereit méltatlan vagy épen igaztalan ügy szolgálatába bocsátani, úgy viszont mindig az ihlet, az áhitat egy nemével nyúlt, abban a teremben, a hol a nemzet sorsáról határozni, azokhoz a kérdésekhez, a melyekhez a nemzet legmagasabb érdekei fűződnek, azokhoz az elvekhez, a melyek e kérdések megoldását irányozzák, s az ékesszólás művészete nála csak az az ösztönszerűen keresett és talált forma volt, mely gondolkozása emelkedettségének egyedül felelhetett meg. Ezért tettek beszédei

*) Emlékezés gróf Mikó I. fölött.

oly nagy hatást még akkor is, mikor egy változott kor változott környezetében és változott légkörében csendült meg ajkán a szó. A Ház ekkor is néma megilletődéssel hallgatta beszédeit, mintha érezte volna bennök fuvalmát alkotmányos életünk elmúlt tavaszkorának, mintha üzenetét hallotta volna bennök annak a nagy időnek, melyhez az új Magyarország megalapítóinak neve fűződik, s mely nemzeti közéletünknek még semmi csalódástól, semmi kiábrándulástól el nem bágyasztott lendületét látta. De egyúttal, a többnyire szenvedélytelen hang ellenére, melyen az ő szónoki stílje a maga régi polgárjogát érvényesítette a Házban az új jövevények között, beszédei úgy hatottak, mint egy ünnepélyes tiltakozás az ellen a divatos áramlat és gyakorlat ellen, mely a nemzettanács termét a feleselés és szófecsérlés, a malom alatti politizálás, a személyes hajszák idegizgató sportjának színhelyévé igyekszik lealacsonyítani s az irodalmi formát már-már szinte disqualificálónak kezdi tekinteni úgy a parlamenti szónokra, mint a publicistára nézve.

A nemzet a kegyeletes érdeklődés egy nemével kérdezi, várja további sorsát annak az ideiglenesnek készült, de céljának 35 évig szolgált épületnek ott a Sándor-utczában, a melynek köveihez politikai történetünk egy jelentőségteljes korszakának emlékei fűződnek. Az a ház látta a Horváth Boldizsár szónoki diadalait is és hallotta szónoki hattyúdalát. Kívánjuk és reméljük, hogy abból a szellemi leltárból, a melyet Magyarország törvényhozása a régi hajlékból az új palotába, a régi korszakból az újba magával vitt, ne hiányozzanak azok a tradíciók sem, a melyeket politikai szónoklatunk történetében a Horváth Boldizsár alakja, neve oly

fényesen képvisel. Ezek a hagyományok hassanak ott megújuló és fokozott erővel, mint megneemesítői és tisztítói közéletünk nyelvének, mint megerősítői a szónoklat nemes művészete változhatatlan létjogába vetett hitnek és mint elhintői, terjesztői annak a politikai idealismusnak, a melyet Horváth Boldizsárban egyaránt ismertek el azok, a kik dicsérték és azok, a kik gáncsolták érte. Hogy nyomukban igazolást találjon az ősz hazafi kijelentése és valóra váljék jóslata, hogy a magyar parlamentben «az elvek oltárai nem dültek mind halomra», van benne «hűség, kegyelet és ragaszkodás a nemzeti nagy korszakok hagyományai iránt», s hogy lesznek mindig, a kik eszményeket követve és a szó varázserejével hirdetve «a rideg politikai realismust meg fogják óvni attól a hibától, a mely ephemer sikereknek, a pillanat előnyeinek gyakran fölállozhatnak a nemzet magasabb, állandó érdekeit».*)

*) 1887 április 23-án a temesvári küldöttséghez intézett beszéd.

